

OLIIY TA‘LIMDA KREDIT-MODUL TIZIMI SHAROITIDA MUSTAQIL TA‘LIM FAOLIYATINI BOSHQARISHNING NAZARIY-METODIK MODELI

Yusufjonova Madinabonu Abdumannob qizi

Namangan davlat universiteti 3-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimi sharoitida mustaqil ta'lim faoliyatini boshqarishning nazariy-metodik asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotda umumnazariy usullar (tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, qiyoslash, tizimli yondashuv, modellashtirish) qo'llanilgan. Mustaqil ta'lim faoliyatining pedagogik mohiyati, uning tuzilmaviy komponentlari va boshqaruv xususiyatlari yoritilgan. Rejalashtirish, monitoring qilish va baholash mexanizmlarining o'zaro bog'liqligi, feedback, rubrika va progress monitoringning boshqaruv jarayonidagi ahamiyati ochib berilgan. Mustaqil ta'lim faoliyatini boshqarishning integratsiyalashgan nazariy modelining tarkibiy elementlari asoslangan.

Kalit so'zlar: kredit-modul tizimi, mustaqil ta'lim, o'z-o'zini boshqarish, rejalashtirish, monitoring, feedback, rubrika, progress monitoring, konstruktiv moslashuv, formativ baholash.

Annotation. The article analyzes the theoretical and methodological foundations of managing independent learning activities in higher education institutions under the credit-module system. The study uses general theoretical methods (analysis and synthesis, induction and deduction, comparison, systematic approach, modeling). The pedagogical essence of independent learning activities, its structural components and management features are highlighted. The interrelationship of planning, monitoring and evaluation mechanisms, the importance of feedback, rubric and progress monitoring in the management process are revealed. The structural elements of an integrated theoretical model of managing independent learning activities are based on.

Keywords: credit-module system, independent learning, self-management, planning, monitoring, feedback, rubric, progress monitoring, constructive adaptation, formative assessment.

Аннотация. В статье анализируются теоретические и методологические основы управления самостоятельной учебной деятельностью в высших учебных заведениях в рамках кредитно-модульной системы. В исследовании используются общетеоретические методы (анализ и синтез, индукция и дедукция, сравнение, системный подход, моделирование). Выделена педагогическая сущность

самостоятельной учебной деятельности, ее структурные компоненты и особенности управления. Раскрыта взаимосвязь механизмов планирования, мониторинга и оценки, важность обратной связи, рубрики и контроля прогресса в процессе управления. На основе этих данных разработаны структурные элементы интегрированной теоретической модели управления самостоятельной учебной деятельностью.

Ключевые слова: кредитно-модульная система, самостоятельное обучение, самоуправление, планирование, мониторинг, обратная связь, рубрика, контроль прогресса, конструктивная адаптация, формирующее оценивание.

KIRISH. Jahon ta'lim makonida raqamlashtirish, ta'lim jarayonini individuallashtirish va talaba faoliyatini natijaga yo'naltirilgan tarzda boshqarish tendensiyalari kuchayib bormoqda. Oliy ta'lim muassasalarida auditoriya mashg'ulotlari hajmining nisbatan qisqarishi va mustaqil ta'lim ulushining ortib borishi sharoitida ushbu faoliyatni ilmiy asoslangan tarzda boshqarish zarurati yanada dolzarblashmoqda. Kredit-modul tizimi nafaqat o'quv yuklamasini hisobga olish vositasi, balki talabaning mustaqil ta'lim faoliyatini rejalashtirish, monitoring qilish va baholashning yaxlit boshqaruv mexanizmi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Xorijiy tadqiqotlarda mustaqil ta'lim muammosi "o'z-o'ziga yo'naltirilgan ta'lim" (self-directed learning) va "o'z-o'zini boshqaradigan ta'lim" (self-regulated learning) tushunchalari orqali chuqur o'rganilgan. B.Zimmerman o'z-o'zini boshqarilgan ta'limni talabaning maqsad qo'yish, o'z faoliyatini monitoring qilish va strategiyasini moslashtirish orqali amalga oshiradigan ijtimoiy-kognitiv jarayon sifatida asoslab bergan. P.Pintrich talabaning mustaqil ta'lim faoliyatini rejalashtirish, monitoring qilish, nazorat qilish va refleksiya bosqichlaridan iborat tsiklik model orqali izohlagan. J.Hattie va H.Timperley sifatli feedbackning uch asosiy savolga — "maqsad qayerda", "hozir qayerdaman" va "keyin qanday harakat qilaman" — javob berishi lozimligini asoslab, uning talaba yutuqlariga ta'sirini ilmiy jihatdan tasdiqlagan. Biroq ushbu ishlar mustaqil ta'lim faoliyatini institutsional darajada — kredit-modul tizimi orqali — boshqarish masalasiga alohida to'xtalmagan.

Mahalliy pedagogika fanida ham kredit-modul tizimiga o'tishning tashkiliy-metodik asoslari, ham talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirish masalalari alohida yo'nalishlarda tadqiq etilgan. Biroq kredit-modul tizimi sharoitida mustaqil ta'lim faoliyatini boshqarishning yaxlit, xorijiy ilg'or tajribaga tayanish orqali ishlab chiqilgan nazariy-metodik modeli masalasi to'liq hal etilmaganligi aniqlandi. Ushbu bo'shliq mazkur tadqiqotning maqsadini belgiladi: kredit-modul tizimi sharoitida mustaqil ta'lim faoliyatini samarali boshqarishning nazariy-metodik asoslarini takomillashtirish va boshqarishning integratsiyalashgan modelini ishlab chiqish.

METODLAR

Tadqiqotda ilmiy bilishning umumnazariy usullari — tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, qiyoslash, tizimli yondashuv va modellashtirish — qo'llanildi. Pedagogik tadqiqot usullari qatorida kuzatish, so'rovnoma, test, ekspert baholash, pedagogik tajriba-sinov va statistik-matematik tahlil usullaridan foydalanildi. Nazariy tahlil jarayonida B.Zimmerman, P.Pintrich, M.Noulz, J.Biggs, J.Hattie va H.Timperley, P.Blek va D.Uilyam, A.Jonsson va

G.Svingbi kabi olimlarning yondashuvlari tizimlashtirildi. Tahlil va sintez usuli yordamida mustaqil ta'lim faoliyatining tuzilmaviy komponentlari aniqlanib, ularning o'zaro bog'liqligi ochib berildi. Qiyoslash usuli orqali umumiy boshqaruv nazariyasi (A.Fayol) va ta'lim boshqaruvi o'rtasidagi uzviy aloqalar tahlil qilindi. Tizimli yondashuv va modellashtirish usullari yordamida kredit-modul tizimi sharoitida mustaqil ta'lim faoliyatini boshqarishning strukturaviy-funksional modelining tarkibiy komponentlari ishlab chiqildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari mustaqil ta'lim faoliyatini boshqarishning nazariy asoslari, uning tuzilmaviy komponentlari va operatsion vositalarini tizimlashtirishga qaratilgan. Quyidagi asosiy natijalar erishildi.

Mustaqil ta'lim faoliyatining pedagogik mohiyati tahlil qilindi. Zamonaviy didaktikada mustaqil ta'lim faoliyati talabaning bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish jarayonida faol, tashabbuskor sub'ekt sifatida ishtirok etishini ifodalovchi pedagogik kategoriya sifatida talqin etiladi. An'anaviy tushunchada mustaqil ta'lim ko'pincha auditoriya mashg'ulotlariga qo'shimcha uy vazifasi sifatida cheklangan ma'noda qaralgan bo'lsa, hozirgi bosqichda u talabaning o'z ta'lim faoliyatini mustaqil rejalashtirishi, tashkil etishi, nazorat qilishi va baholashini o'z ichiga oluvchi yaxlit, ko'p bosqichli jarayon sifatida tushuniladi. M.Noulz ta'rifiga ko'ra, o'z-o'ziga yo'naltirilgan ta'lim — bu shaxsning boshqalar yordamida yoki yordamisiz o'z ta'lim ehtiyojlarini aniqlash, maqsadlarni shakllantirish, resurslarni topish, strategiyalarni tanlash va natijalarni baholash bo'yicha tashabbusni o'z zimmasiga olish jarayonidir. B.Zimmerman modeli esa mustaqil ta'limni oldindan o'ylash, bajarish va o'z-o'ziga refleksiya bosqichlaridan iborat tsiklik jarayon sifatida izohlaydi.

Mustaqil ta'lim faoliyatining tuzilmaviy tarkibi to'rtta asosiy komponentdan iborat ekanligi aniqlandi: motivatsion-maqсадli komponent (ichki ehtiyoj va faoliyat maqsadlarini anglash); mazmuniy komponent (o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va kompetensiyalar tizimi); operatsion-faoliyat komponenti (mustaqil ish turlari, ulardan foydalanish usul va vositalari); nazorat-baholash komponenti (o'z faoliyatini kuzatish, natijalarni o'z-o'zi va tashqi baholash mexanizmlari). Ushbu komponentlarning har biri boshqaruv tizimida alohida e'tiborni talab qiladi, chunki ularning birortasi e'tibordan chetda qolishi butun jarayonning samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Umumiy boshqaruv nazariyasining pedagogik sohaga tatbiqi natijasida mustaqil ta'lim faoliyatini boshqarishning beshta funksional yo'nalishi ajratib olindi: rejalashtirish — mustaqil ta'lim topshiriqlari, ularning hajmi va bajarilish muddatlarini belgilash; tashkil etish — talabaga zarur resurslarni taqdim etish; yo'naltirish va rag'batlantirish — motivatsiyani qo'llab-quvvatlash, metodik ko'rsatmalar berish; muvofiqlashtirish — mustaqil ish bilan auditoriya mashg'ulotlari o'rtasidagi mazmuniy va vaqt jihatidan bog'liqlikni ta'minlash; nazorat — talaba progressini muntazam kuzatib borish va natijalarni baholash. Kredit-modul tizimi sharoitida boshqaruv ikki darajada — institutsional (kredit orqali me'yorlashtirilgan) va pedagogik (o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladigan) darajalarda — amalga oshirilishi aniqlandi. Ushbu ikki darajaning uyg'unlashuvi talabaga erkinlik berish bilan birga, uning faoliyati nazoratsiz qolib ketmasligini ta'minlaydi.

Rejalashtirish, monitoring va baholash mexanizmlarining o'zaro bog'liqligi tizimlashtirildi. Ushbu mexanizmlar alohida emas, balki yaxlit boshqaruv tsikli sifatida ishlaydi. Rejalashtirish bosqichida belgilangan maqsad va topshiriqlar monitoring jarayonida kuzatiladi, monitoring natijalari esa baholash orqali rasmiylashtiriladi va keyingi rejalashtirish sikliga asos bo'ladi. J.Biggs tomonidan asoslab berilgan "konstruktiv moslashuv" nazariyasiga ko'ra, har bir mustaqil ish topshiriqi fanning aniq o'quv natijasiga xizmat qilishi va tegishli baholash mezonini bilan bog'langan bo'lishi lozim. Monitoring ikki shaklda amalga oshiriladi: tashqi monitoring (o'qituvchi yoki institutsional tizim tomonidan checkpointlar orqali) va ichki monitoring (talabaning o'z-o'zini kuzatishi). P.Blek va D.Uilyam formativ baholash nazariyasi asosida mustaqil ta'limni baholashda faqat yakuniy baholash bilan cheklanmasdan, oraliq formativ baholash elementlarini kiritish zarurligi asoslandi.

Feedback, rubrika va progress monitoringning integratsiyalashgan tizimi sifatida qo'llanilishining nazariy-metodik mazmuni ochib berildi. J.Hattie va H.Timperley nazariyasiga ko'ra, samarali feedback uchta asosiy savolga javob berishi lozim: maqsad, joriy holat va keyingi qadam. Rubrika — talaba bajargan ish sifatini oldindan belgilangan mezonlar asosida baholash vositasi bo'lib, u talabaga muvaffaqiyat mezonlarini aniq ko'rsatib, o'z-o'zini baholash imkonini beradi. Progress monitoring — talabaning harakatini vaqt davomida kuzatib borish va ko'rgazmali tarzda aks ettirish jarayonidir. Ushbu uch vosita bir-biri bilan uzviy bog'langan holda: rubrika mezonlarni belgilaydi, progress monitoring yaqinlashish darajasini ko'rsatadi, feedback esa harakatga undovchi tavsiyalar beradi.

MUHOKAMA

Erilgan natijalar mustaqil ta'lim faoliyatini boshqarishning murakkab, ko'p komponentli tabiatini tasdiqlaydi. B.Zimmerman va P.Pintrich tomonidan ishlab chiqilgan o'z-o'zini boshqarish modellari mustaqil ta'limning psixologik-pedagogik asoslarini yaxshi ochib bersa-da, ularni institutsional darajada — kredit-modul tizimi orqali — boshqarish masalasiga alohida e'tibor qaratilmagan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kredit-modul tizimi sharoitida boshqaruv faqat pedagogik emas, balki institutsional darajada ham me'yorlashni talab qiladi. Bu A.Fayol boshqaruv funksiyalarining ta'lim sohasiga tatbiqi orqali amalga oshiriladi.

Konstruktiv moslashuv tamoyilining mustaqil ta'limga tatbiqi muhim ahamiyatga ega. Amaliyotda ko'pincha mustaqil ish topshiriqlari fan o'quv natijalariga aniq bog'lanmagan holda beriladi, bu esa ularni shakl-shomullikka aylantiradi. Tadqiqotda har bir topshiriqning o'quv natijasiga, faoliyat turiga va baholash mezoniga aniq bog'lanishi lozimligi qayd etildi. Monitoring jarayonida LMS kabi raqamli tizimlardan foydalanish talabaga real vaqt rejimida pedagogik aralashuv imkonini beradi, biroq monitoring tizimi haddan tashqari qattiq nazoratga aylanib, talaba mustaqilligini cheklab qo'ymasligi kerak. Formativ baholash yondashuvi oraliq nazorat natijalarini faqat baho sifatida emas, balki keyingi o'qish faoliyatini tuzatish uchun ma'lumot manbai sifatida qo'llash imkonini beradi.

Feedback, rubrika va progress monitoringning integratsiyasi mustaqil ta'limni boshqarishning operatsion darajasini tashkil etadi. Rubrikaning nafaqat baholash, balki o'z-

o'zini boshqarish vositasi sifatida qo'llanilishi talabani metakognitiv ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Progress monitoringning vizual vositalari (dashboard, progress bar) talabani o'z faoliyatini abstrakt emas, balki aniq, o'lchanadigan ko'rinishda anglashiga yordam beradi. Biroq ushbu vositalarning samaradorligi ularning bir-biri bilan uzviy bog'liqligiga, shuningdek, o'qituvchining konstruktiv feedback berish ko'nikmalariga bog'liq. Shu sababli, o'qituvchilarni yangi boshqaruv vositalari bo'yicha qayta tayyorlash masalasi dolzarbligini saqlab qoladi.

Olingan natijalar keyingi tadqiqot bosqichlarida xalqaro tajriba (xususan, Janubiy Koreya) bilan qiyoslangan holda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari uchun integratsiyalashgan boshqaruv modelini ishlab chiqish uchun ilmiy platforma vazifasini bajaradi. Nazariy asoslar amaliyotda koreys tili fani misolida tajriba-sinovdan o'tkazilishi rejalashtirilgan.

XULOSA

Kredit-modul tizimi sharoitida mustaqil ta'lim faoliyatini boshqarish murakkab, ko'p komponentli jarayon bo'lib, u nafaqat tashkiliy, balki chuqur pedagogik va psixologik asoslarga tayanishi lozim. Tadqiqot natijalari quyidagilarni tasdiqlaydi: mustaqil ta'lim faoliyatining pedagogik mohiyati o'z-o'zini boshqarish va o'z-o'ziga yo'naltirilgan ta'lim nazariyalari orqali ochib beriladi; uning tuzilmaviy tarkibi to'rtta komponentdan (motivatsion-maqсадli, mazmuniy, operatsion-faoliyat, nazorat-baholash) iborat; boshqaruv jarayoni rejalashtirish, monitoring va baholash mexanizmlarining tsiklik uyg'unlashuvi orqali amalga oshiriladi; feedback, rubrika va progress monitoring strategik mexanizmlarni amaliyotga o'tkazuvchi operatsion vositalar sifatida qo'llaniladi. Ushbu nazariy-metodik asoslar mustaqil ta'lim faoliyatini boshqarishning integratsiyalashgan modelini ishlab chiqish uchun zaruriy ilmiy bazani tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Zimmerman B.J. A social cognitive view of self-regulated academic learning // *Journal of Educational Psychology*. — 1989. — Vol. 81, No. 3. — P. 329–339.
2. Zimmerman B.J. Self-regulated learning and academic achievement: An overview // *Educational Psychologist*. — 1990. — Vol. 25, No. 1. — P. 3–17.
3. Garcia T., Pintrich P.R. Regulating motivation and cognition in the classroom // Schunk D.H., Zimmerman B.J. (Eds.) *Self-regulation of learning and performance*. — Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1994. — P. 127–154.
4. Hattie J., Timperley H. The power of feedback // *Review of Educational Research*. — 2007. — Vol. 77, No. 1. — P. 81–112.
5. Knowles M.S. *Self-Directed Learning: A Guide for Learners and Teachers*. — New York: Association Press, 1975. — 135 p.
6. Biggs J. Enhancing teaching through constructive alignment // *Higher Education*. — 1996. — Vol. 32, No. 3. — P. 347–364.
7. Black P., Wiliam D. *Inside the Black Box: Raising Standards Through Classroom Assessment*. — London: King's College London School of Education, 1998.

8. Jonsson A., Svingby G. The use of scoring rubrics: Reliability, validity and educational consequences // Educational Research Review. — 2007. — Vol. 2, No. 2. — P. 130–144.

9. Fayol H. Administration industrielle et générale. — Paris: Dunod et Pinat, 1916.

10. European Commission. ECTS Users' Guide 2015. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015.

MUNDARIJA

TABIY FANLAR

ОПТИМАЛ СУҒОРИШ ШАРОИТИДА ҒЎЗАНИНГ НАВЛАРАРО МУРАККАБ ДУРАГАЙЛАРИДАН ОЛИНГАН ОИЛА ВА ТИЗМАЛАРИДА ТОЛА СИФАТ КЎРСАТКИЧЛАРИНИНГ ШАККЛАНИШИ

Мавлонова Насиба Умаровна, Мадартов Бахром Кувандикович

4

FARG‘ONA VODIYSI SINANTROP QUSHLAR FAUNASINING TAKSONOMIK TARKIBI VA EKOLOGIK-FAUNISTIK XUSUSIYATLARI

Nazirov Bahodirjon Bahtiyorjon o‘g‘li, Madaliyev Mahmudbek Otabekovich

10

ARPA (HORDEUM VULGARE) O‘SIMLIGINING QURG‘OQCHILIKKA CHIDAMLILIGINI OSHIRISHDA AYRIM BIOSTIMULYATORLARNING SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Abdushukurova Muqaddas.Bahriddin qizi, Murodova Sayyora.Sobirovna, To‘rayev Ozod Sunnataliyevich

19

4-AMINOBTAN VA 4-AMINOSALITSIL KISLOTALARNING 3D METALLAR BILAN ARALASH AMIDLI KOMPLEKS BIRIKMALARI: SINTEZ, TUZILISH VA XOSSALARI BO‘YICHA ADABIYOT SHARHI

M.R.Narimanova¹, Z.Sh Abdullayeva², Sh.A.Kadirova³ Ch.A.Shermetova²

35

OXYTROPIS GYMNOGYNE O‘SIMLIGI TARKIBIDAGI VITAMIN VA FLAVONOIDLARNI TAQSIMLANISHI

Muqimjonova Umidaxon Vahobxon qizi, Sarimsaqova Muattarxon Ma‘rufovna

42

QIZILQUM CHO‘LI FLORASI VA O‘SIMLIK QOPLAMINI O‘RGANISH: TADQIQOTLARNING TARIXIY BOSQICHLARI VA ZAMONAVIY YO‘NALISHLARI

Muratova Farangiz Shavkat qizi, Sharipova Vasila Qo‘ysinovna, Saitjanova Umida Shuxratovna, Bozorova Dilyayra O‘tkirovna, Qilichev Shohjahon Shomurod o‘g‘li

48

GUL RASMLARI BO‘YICHA FARQLANUVCHI QORA RANGLI QORAKO‘L QO‘YLARI GURUHLARIDA POLIMORFIZMNI MIKROSATELITE MARKERLARI ORQALI ANIQLASH.

Norboyeva Gulhayo Saloxiddin qizi¹, Gaziye Adxam²

56

MUZLATILGAN GO‘SHT YARIM TAYYOR MAHSULOTLARINING OQSIL-YOG‘ EMULSIYASI VA TEXNOLOGIK BALANSI

Abdullayeva Bufotima Tursunali qizi, Soliev Makhammadjon Ismatullayevich, Nurmonov Suvonqul Erxonovich

64

ILK G‘O‘ZA (Gossypium hirsutum L.) METABOLIK MUHANDISLIGI: Artemisia annua cADS GENINING OVEREKSPRESSIYASI ORQALI ARTEMIZININ BIOSINTEZINI TA‘MINLASH

Raxmanov Baxtiyor Karimovich, Buriyev Zabardast Tojiboyevich, Shermatov Shuhrat Ermatovich, Ubaydullayeva Xurshida Abdullayevna, Abdurahmonov Ibrohim Yulchiyevich

78